

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Львівська політехніка»

ПАНЧИШИН РУСЛАН ІГОРОВИЧ

УДК 340.12

**ДЕТЕРМІНАНТИ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ:
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР**

12.00.12 – філософія права

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
Гарасимів Тарас Зеновійович,
Навчально-науковий Інститут права та
Психології Національного університету
«Львівська політехніка»,
професор кафедри теорії та філософії права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Омельчук Олег Миколайович
Хмельницький університет управління та
права, ректор

кандидат юридичних наук, доцент
Чупринський Борис Олександрович
Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки, доцент
кафедри кримінального права і процесу

Захист відбудеться «23» червня 2017 р. о 14-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.052.19 у Національному університеті «Львівська політехніка» (79008, м. Львів, вул. Князя Романа, 1–3, аудиторія 301 XIX навчального корпусу)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка» (79013, м. Львів, вул. Професорська, 1)

Автореферат розісланий «20» травня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. П. Бортник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сьогодення характеризується загостренням протиріч і зіткненням інтересів різних цивілізацій, соціальних груп та правових систем. Ці процеси, охоплюючи всі країни та регіони, безпосередньо впливають на поведінку людей та формують у них радикально-протестні настрої. Україна крім того, що є суб'єктом глобальних процесів, з початку ХХІ століття переживає зміну історичних епох, яка відбувається суперечливо та відображається на поведінці населення.

Приналежність людини до певної епохи, суспільства, держави та/чи території встановлює систему координат, яка впливає на її поведінку. Соціальні, культурні, економічні, політичні та правові зміни і трансформації останніх десятиліть, що відбуваються як в глобальному, так і локальному вимірах, наповнили життя сучасної людини несподіваними ризиками. Все частіше в умовах, що змінюються, люди використовують нетрадиційні стратегії поведінки у своєму житті. Поведінка більшості людей частіше виражається не як автономні й відповідальні дії, а як дія, що здійснюється під впливом зовнішніх об'єктивних чинників (загроза для життя, маніпуляції з боку оточуючих, ідеологічної системи та засобів масової інформації, обмеженість культурного розвитку самих індивідів, специфічні матеріальні проблеми). Вона втрачає індивідуальність і набуває рис фанатизму, людиноненависництва, «свободи без обмежень».

З іншого боку, сучасну реальність у якій перебуває людина, можна охарактеризувати як плюралістичний і релятивний простір, що поєднує в собі традиційну регулятивно-нормативну світобудову. У ній функціонує людина – особи мінлива, активна, здатна вийти за межі дозволеного, а тому може порушувати встановлені межі поведінки, ставитися до моралі, системи цінностей, правових нормам як чогось необов'язкового.

Проблема поведінки людини має міждисциплінарний, синтетичний і багато в чому дискусійний характер. Тому поведінку людини не можна розглядати одновимірно і прямолінійно, її необхідно вивчати та актуалізувати в контексті еволюції, проводити диференціацію за змістовною сутністю і цілеспрямованістю її дій, оцінювати з філософсько-правових позицій.

Слід визнати, що в цілому у сучасній філософії права сформована позиція щодо поведінки людини як до вторинного феномену, похідного від зовнішнього світу, тоді, коли вона має власний простір і логіку конструювання. У сучасних умовах існує необхідність дослідити поведінку людини з позиції філософії права, а не обмежуватися межами, хоча і суміжних з нею соціально-гуманітарних наук (загальної та психології, соціології, психіатрії тощо).

Теоретичну основу дисертаційної роботи становлять критично осмислені ідеї та концепції вітчизняних і зарубіжних філософів права, а також сучасних вчених - філософів, соціологів, психологів, культурологів,

теоретиків права, які розкривають проблеми, що стосуються предмету даного дослідження. Положення телеології Арістотеля, Т. де Шардена, Ю. Хабермаса; структурно-функціональної теорії Р. К. Мертона, Т. Парсонса; персоналістської ідеї Н.О. Бердяєва, С. Л. Франка, Л. І. Шестова; екзистенціалізму М. Хайдеггера, Ж. П. Сартра; теорії модальності Д. Зільбермана; концепції соціальної аномії Е. Дюркгейма; теорії розвитку духу Г. Гегеля; теорії активності (Е. А. Ануфрієв, В. Х. Беленький, Н. А. Бернштейн тощо); теорії соціальної дії (М. Вебер, Т. Парсонс, Ю. Хабермас та ін.); аксіологічної теорії (А. А. Гусейнов, І. І. Докучаєв, М. С. Каган, І. Кант, П. А. Соколін, В. Франкл, М. Шелер та ін.); теорії самоорганізації (С. П. Курдюмов, І. Р. Пригожин, Г. Хакен та ін.) склали основу даної роботи. Використовувалися також ідеї та принципи: єдності волі та дії А. Шопенгауера, нестандартного розвитку людини Ф. Ніцше, самоздійснення людини М. К. Мамардашвілі, позитивної всеєдності В. С. Соловйова, культурної антропології Р. Бенедикта.

Ці ж питання з різних точок зору неодноразово висвітлювали такі науковці-правники як Ю. П. Битяк, О. Б. Ганьба, Т. З. Гарасимів, О. М. Гумін, Г. Ю. Зубко, О. М. Ігнатів, Ю. О. Козенко, О. М. Омельчук, О. Р. Ратінов, М. В. Савчин, С. С. Сливка, А. К. Щербакова, С.А. Шалгунова, А.М. Шульга та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011–2015 рр. Національної академії правових наук України, а також у контексті наукових досліджень Львівського державного університету внутрішніх справ: «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (Державний реєстраційний номер 0113U002433) та «Проблеми реформування правової системи України» (Державний реєстраційний номер 0113U007492).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження – філософсько-правова експлікація детермінантів і соціокультурних чинників середовища, що впливають на поведінку людини.

Досягнення цієї мети зумовило необхідність у постановці та вирішенні наступних завдань:

- розкрити проблематику і релятивістський характер поведінки людини в контексті культурно-історичного розвитку;
- експлікувати ціннісно-сміслові підстави регулятивних механізмів поведінки людини;
- розкрити феномен «правова поведінка»;
- визначити особливості девіантної поведінки людини;
- проаналізувати поняття «девіантної толерантності» у поведінці людини;

- визначити детермінанти поведінки людини;
- обґрунтувати теоретичну модель генезису поведінки людини.

Об'єктом дослідження є людина як особистість, котра виступає підґрунтям сучасної правової антропології.

Предметом дослідження є філософсько-правове осмислення детермінантів формування поведінки людини.

Методи дослідження. Відповідно до мети та завдань дослідження в дисертації використано систему методів наукового пізнання. Серед них загальнонаукові методи, методи політології, соціології, філософії, правознавства, а також спеціальні методологічні засади вивчення поведінки людини.

Головним у цій системі є загальнонауковий діалектичний метод, що сприяв розгляду і дослідженню проблеми в єдності її соціального змісту та юридичної форми і здійсненню системного аналізу становлення поведінки людини у філософсько-правовому аспекті (п. 1.2., п. 1.3., п. 1.4). За допомогою семантичного методу поглиблено понятійний апарат, визначено загальні засади формування поведінки як однієї із форм розвитку складно-організованих систем (п. 1.3.). Системно-структурний та порівняльно-правовий методи дозволили дослідити питання становлення поведінки людини як об'єкта рефлексії філософської наукової думки та розглянути її поведінку як діяльність (п. 1.3.). Соціально-прогностичний метод дозволив виявити взаємозумовленість між динамікою соціальних процесів, ціннісними орієнтаціями людини та формами її поведінки (п. 2.1., п. 2.2, п. 2.3, п. 3.1., п. 3.2, п. 3.3). Логічний метод дав можливість розглядати соціальну детермінацію у єдності загального, особливого та одиничного, виявити та з'ясувати загальний механізм поведінки людини, детермінаційні взаємозв'язки між ціннісними орієнтаціями людини та формами її девіантної поведінки (п. 2.1, п. 2.2, п. 2.3).

Науково-теоретичну основу дисертації становлять наукові праці з філософії, антропології, психології, філософії права, соціології права, теорії права, порівняльного правознавства, кримінального права, кримінології.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вони отримані внаслідок комплексного дослідження соціоприродних детермінант формування людини, проблем її сутності та причин поведінки, як однієї із форм розвитку складноорганізованих систем. У результаті проведеного дослідження сформульовано такі концептуальні положення, що вирізняються науковою новизною і мають важливе теоретичне та практичне значення:

вперше:

- розкрито проблеми поведінки людини і її ціннісно-сміслові засади у філософсько-правовому контексті;
- обґрунтовано необхідність духовно-морального самовдосконалення людини як основи правомірної поведінки.

– визначено механізми ентропійного впливу середовища і соціокультурних негацій, виражених у нігілізмі та цинізмі, на поведінку людини як причину і наслідок девіантності;

вдосконалено:

– підходи до місця діяння в структурі поведінки людини поряд з дією і вчинком;

– сутнісні характеристики правомірної поведінки людини та запропоновано авторську дефініцію поняття «правомірна поведінка»;

набули подальшого розвитку:

– регулятивні механізми поведінки сучасної людини, що мають тенденції до втрати сакральності, ціннісних смислів;

– значення громади у розвитку громадянського суспільства, громадянської активності, самоорганізації людей і їх роль у процесах генезису правомірної поведінки.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації висновки, положення та пропозиції можуть бути використані у:

– *науково-дослідній сфері* – для удосконалення та подальшого розвитку філософсько-правови уявлень про категорію «поведінка людина» у філософії права та галузевих науках;

– *правотворчій та правозастосовній діяльності* – аналітичні напрацювання і розробки суб'єкти правотворення та правозастосування можуть використати для удосконалення чинних і прийняття нових законів та інших нормативно-правових актів, а також поліпшення якості законодавчої та правозастосовної практики;

– *навчальному процесі* – під час підготовки курсу лекцій для дисциплін «Філософія права», «Теорія держави і права», «Актуальні проблеми теорії держави і права», «Порівняльне правознавство», «Соціологія права». Окремі положення дисертаційної роботи можуть бути використані для підготовки відповідних розділів підручників та навчальних посібників;

– *правовиховній роботі* – для підвищення правової свідомості та правової культури учасників правотворчої і правозастосовної діяльності.

Особистий внесок здобувача. Положення, які викладені в дисертації та виносяться на захист, розроблено автором особисто. Для аргументації окремих положень дослідження використано наукові праці інших

Апробація результатів дисертації. Основні результати та висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ. Низку її положень виголошено та оприлюднено під час проведення наукових конференцій, семінарів, круглих столів, зокрема: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми державотворення та правотворення в Україні» (м. Львів, 17 лютого 2012 року); Звітній науковій конференції

факультету громадської безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ «Актуальні аспекти підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки» (м. Львів, 24 лютого 2012 року); Звітній науково-практичній конференції факультету з підготовки слідчих Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, 23 березня 2012 року).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено у дев'яти публікаціях, зокрема: шести наукових статтях у фахових наукових виданнях, а також трьох тезах виступів на конференціях, семінарах, круглих столах.

Структура дисертації складається з вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 205 сторінок, з яких 180 – основний текст, 25 – список використаних джерел (276 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми; висвітлено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету і завдання дослідження, його об'єкт та предмет; охарактеризовано використані в дослідженні методи; сформульовано наукову новизну одержаних результатів та її практичне значення; подано відомості про апробацію основних положень дисертаційної роботи; зазначено її структуру.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні підходи дослідження філософсько-правових проблем поведінки людини» містить чотири підрозділи, у яких проведено огляд особливостей філософсько-правового розуміння поведінки людини, розглянуто специфіку філософсько-правового поняття поведінки людини, визначено соціокультурні засади та ціннісні орієнтири поведінки людини.

У *підрозділі 1.1 «Поведінка людини у контексті філософсько-правового пізнання (огляд літератури)»* здійснено узагальнення наукових поглядів та концепцій поведінки людини як філософсько-правового явища. Аналіз дослідницького матеріалу здійснено за наступними напрямками: філософський (проблеми людини та її поведінки в цілому); нормативно-етичний (проблеми регулятивних механізмів поведінки людини); психологічний (проблеми відхилень у поведінці людини); соціальний (проблеми поведінки людини на її первинному (базисному) рівні її генезису).

Зазначено, що в науковій літературі досить широко розглядалися різні аспекти поведінки людини. Констатовано, що філософсько-правові аспекти становлення, формування та розвитку поведінки людини поки залишаються за межами цілісного наукового дослідження.

У *підрозділі 1.2 «Поняття і зміст поведінки людини у сучасній філософсько-правовій думці»* зазначено, що поведінка сучасної людини пред-

ставляє собою біосоціальну, соціокультурну і духовно-моральна особливість індивіда, залученого до складного та різноманітного світу взаємодій і взаємин з навколишньою дійсністю. Механізм дії поведінкової системи проаналізовано через зміст понять «потреби», «інтереси», «мотивація», «мета», які складають систему взаємопов'язаних частин, структур або ланок.

Визначено поведінку людини як складне структурне і системне утворення, в змістовній частині якого компонується потреби, інтереси, мотиви, цілі як його детермінант, що являють собою складний конгломерат єдності і боротьби протилежностей, невід'ємно присутніх у внутрішній природі людини. Потреба приводить людину в дію, а інтереси, мотиви і цілі - це її змінні і перетворені форми.

У підрозділі 1.3 «Соціокультурні засади поведінки людини» наголошено, що соціокультурні засади нормативно-правового регулювання поведінки людини передбачають розгляд культур як регулятивної основи життєдіяльності людини, що визначає характер і спрямованість всіх форм та галузей повсякденної практики, правових відносин, ставлення до навколишнього світу, конкретних видів діяльності, в яких знаходить своє вираження та чи інша система ритуалів, звичаїв, традицій, символів і смислів.

У підрозділі 1.4 «Ціннісні орієнтири поведінки людини» наголошено, що цінності - це оціночне ставлення до навколишньої дійсності і включення в неї об'єктів, що відокремилися від їх потреб і самостійно сформувалися в людині. Цінність є найважливішою формою відображення буття, оскільки виражає суб'єктивний характер людини - її сутність, унікальність, свободу вибору майбутньої діяльності, а з іншого боку, вона визначає модель її діяльності, яка виражає її сутність. Цінності мають здатність виступати в якості орієнтацій, мотивів, стимулів, регуляторів поведінки людей. Системи цінностей тісно стикаються і перегукуються з системою правових норм, виконуючи при цьому одну і ту ж соціальну функцію - регулювання поведінки людей, хоча виконують її по-різному.

Розділ 2 «Філософсько-правова природа девіантної поведінки людини» містить три підрозділи.

У підрозділі 2.1 «Морфогенезис девіантної поведінки людини», зазначено, що під час переходу від одного типу суспільства до іншого не відбувається без порушення безперервності - суспільство виявляється тимчасово нездатним ефективно вплив на людину. У період нестабільності суспільного розвитку, руйнуванні нормативного порядку відбувається дезорієнтація людей, що сприяє підвищенню рівня поведінкових відхилень (девіантна поведінка). Констатовано, що порушення норми сьогодні - це вже цілком «нормальне» явище. У кожній нормі закладена можливість її порушення. Люди самі багато чого зробили для рутинізації і повсякденності даного процесу. Результатом цього процесу є розмивання уявлень про дозволене і недозволене в індивідуальній і масовій свідомості, а також

спотворення загального ціннісно-нормативного еталона. Сучасна людина позбавляється критеріїв для розрізнення позитивного і негативного, норми і відхилення, стаючи прихильником «девіантної толерантності» - поширеного в суспільствах постмодерну стереотипу, згідно з яким заперечуються єдині «правильні» види і форми поведінки. Панівною стає точка зору, згідно з якою кожен вирішує для себе сам, що є «нормально», а що - «ненормально». Виходить, що сучасна людина має можливість самостійно вибирати ступінь відхилення від норми. Це дано їй у межах свободи, незалежності, індивідуалізації, як складної відкритої системи.

У підрозділі 2.2 «Вплив соціокультурних негачій на поведінку людини» констатовано, що поведінка і погляди людини в значній мірі формуються під впливом різних чинників, у тому числі негативних, часом непомітних процесів сприйняття і навчання.

Розглянуто такі соціокультурні негачії як нігілізм, цинізм, анархізм. Їх аналіз проведено з різних позицій: добра і зла, порядку і хаосу, «я можу» і «не-я-можу», віри і безвір'я.

Зауважено, що при розпаді звичного, руйнуванні належного, відсутності певних меж заданого настають часи, наповнені соціокультурними негачіями. Соціокультурні негачії виражаються в нігілізмі, цинізмі і анархізмі, якими насичене у тому числі правове буття, а тому вони наповнюють зміст поведінки людини. Нігілізм - це поведінковий принцип, який заперечує соціокультурні підстави взаємодій і взаємин людей у державі, цінність людського існування. Для сучасного нігілізму характерне прагнення до повної емансипації. Цинізм розглянуто як найпоширенішу і руйнівну форму нігілізму. Цинізм є фундаментальною поведінковою установка людини на відкрите порушення норм і правил, моральних цінностей і людської гідності. Сучасний цинізм демонстративно атопічний. Анархізм артикулюється як поведінкова спрямованість, позбавлена соціального інтересу, на заперечення організаційного порядку, дисципліни, узгодженості, раціональності, очікування, на здійснення дій в умовах необмеженої свободи, особливо проявляється як економічна злочинність еліт, що завдає прямої шкоди державі. Соціокультурні негачії невідворотно створюють генетичний комплекс детермінізму поведінкових відхилень, самі при цьому будучи прямим наслідком цих же відхилень.

У підрозділі 2.3 «Ентропійні чинники девіантної поведінки людини», наголошується, що дезорганізаційні процеси в суспільстві природні, об'єктивні і вони є необхідним елементом соціального розвитку. Їх природність і об'єктивність пов'язані з тим, що в будь-якій правовій чи іншій системі накопичуються проблеми, протиріччя, які можуть досягати критичного рівня. У суспільстві ризику процеси розвитку мають спонтанний характер і часто відбуваються в умовах дисфункцій соціально-правових інститутів. Вони зумовлюють зростання поведінкових відхилень і виникненню маргі-

нальних, соціально-вразливих груп людей, девальвації трудових цінностей на користь цінностей грошей, матеріальних благ, кар'єри, вигоди, успіху, престижу як способів досягнення життєвих цілей, розширенню ескепізму як альтернативи існування в суспільстві. Такі зміни відбуваються в Україні з початку 90-х років, спровокували надзвичайно широке розшарування в культурній, політичній, ідеологічній сторонах життя аж до повного розпаду мікросоціальної спільності.

Переважає більшість учасників правових відносин в тому чи іншому відношенні безсилі перед суспільними негараздами, головним чином, через існування політичних, правових, економічних, соціальних і культурних бар'єрів, які обмежують можливості інтеграції та участі в житті суспільства членів цих груп або ж перешкоджають цьому.

Зазначено, що будь-якому суспільству, необхідно не тільки усвідомити небезпеку розростання поведінкових девіацій і негацій, а шукати шляхи їх подолання та приступати до практичної перетворювальної діяльності з урахуванням пріоритетних чинників генезису поведінки людини.

Розділ 3 «Парадигма правомірної поведінки людини» присвячений дослідженню особливостей та закономірностей вирішення проблемних аспектів правомірної поведінки людини.

У підрозділі 3.1 «Нормативно-акціологічні основи правомірної поведінки людини» визначено, що недопущення девіантної поведінки - одне з головних завдань держави та представників громадянського суспільства, що обумовлює високу значимість правомірної поведінки як одного з видів соціальної активності людини. Щодня людина робить безліч вчинків в різних сферах суспільних правовідносин. Значна частина з них залишається поза сферою уваги держави, реалізується в непублічній сфері суспільних відносин. Особлива важливість правомірної поведінки в порівнянні з іншими моделями поведінки людини пов'язана з високою цінністю об'єкта охорони правових норм, що уособлюють вищі людські цінності: життя, здоров'я, власність, людську гідність тощо.

Розкрито розуміння правомірної поведінки як основного різновиду юридично значимої діяльності має складну внутрішню структуру, що визначає характер і форми її діяльності, надзвичайно різноманітні у своїх проявах. Цей різновид поведінки особи формується на основі загальноприйнятих (традиційних) норм поведінки, чинного законодавства та виховної діяльності суспільства і становить значимість для ефективного функціонування держави і суспільства, є однією ціннісних характеристик розвитку особистості.

Визначено, що основу визнання правомірності поведінки особи, складає формула: «Дозволено те, що прямо не заборонено», проте вона діє з обмеженнями. Можна виділити обмеження трьох типів: 1) загальна вказівка на принципи права, яким поведінка не повинна суперечити; 2) конкретне

цільове призначення тих чи інших видів поведінки (залежно від галузі права); 3) вказівка на допустимі засоби здійснення своїх прав та законних інтересів. Значення зазначених обмежень полягає в тому, щоб правомірною, а, отже, і гарантованою законом була лише поведінка, яка не суперечить суспільним і особистим інтересам.

У підрозділі 3.2 «Онтологічні засади активної і пасивної правомірної поведінки людини» соціально-правову активність, визначено як свідому, ініціативну, правомірну діяльність суб'єктів права, спрямована на ефективне використання наданих прав, чітке виконання покладених обов'язків, реалізацію охоронюваних законом державних, громадських або особистих інтересів.

Якщо для характеристики сукупності юридично значимих дій особистості і ступеня їх інтенсивності використано категорію правової активності, то щодо юридично значимої бездіяльності аналогічний зміст і значення набуває поняття правової пасивності.

Правова пасивність у буквальному значенні - бездіяльна поведінка суб'єкта або невияв активності в процесі реалізації правових норм. Протиправна пасивність, звичайно ж, негативна, порушує приписи чинного законодавства, призводить до суспільно шкідливих наслідків.

Якщо взяти до уваги, що відповідний процес фактично відбувається під впливом зовнішніх і внутрішніх умов, то при пасивності як нереалізації правових норм наявна неузгодженість внутрішніх умов і зовнішніх детермінантів, тобто внутрішні умови (система юридичних якостей, мотиви, потреби) переважають над зовнішніми. Як і правова активність, пасивність у правовій сфері має два аспекти: позитивний (правомірний) і негативний (протиправний).

Держава повинна попереджати прояви правової пасивності. Для цього при проведенні правової політики необхідно: 1) ліквідувати існуючі негативні установки і мотиви право-пасивної поведінки, підвищити зацікавленість громадян у активній реалізації прав і виконанні обов'язків, як самими громадянами, так і посадовими особами; 2) зміцнити гарантії правового захисту громадян, оскільки чим впевненіше в правовому відношенні почуває себе громадянин, тим ефективніше він спроможний захищати як індивідуальні права, так і колективні інтереси; 3) підвищити рівень ціннісних орієнтацій особистості, рівень правосвідомості населення, правової інформованості, шляхом проведення цілеспрямованої програми правового виховання і правової освіти; 4) підвищити правову культуру поведінки, взаємовідносин різних учасників процесу правового спілкування. Від рівня правової культури залежить рівень їх правової взаємодії, більш високі показники, що характеризують результативність дії механізму правового регулювання; 5) дія правових норм матиме ефект, якщо мета та при-

писи законів держави будуть морально орієнтовані та ґрунтуватимуться на інших соціонормативних регуляторах (релігійні, корпоративні, моральні та інші нормами); 6) виявити чинники, що стримують позитивну активність суб'єктів, які применшують розвиток суспільства, з метою прогнозування тенденцій і форм прояву юридично значущої поведінки; 7) сформувати правоактивну особистість, яка знає і поважає закони, права та інтереси інших, відповідально ставиться до виконання своїх загальногромадянських, професійних, посадових обов'язків; 8) посилити гарантії законності, правового порядку, забезпечити належну реалізацію особистістю її прав, свобод, обов'язків, законних інтересів.

У підрозділі 3.3 «Духовно-моральне самовдосконалення людини – основа правомірної поведінки людини» визначено, що генезис поведінки людини пов'язаний з її духовно-моральним самовдосконаленням. Визначено духовно-моральне самовдосконалення людини як спрямованість не конкретної людини, а як складної цілісної системи, складовою основою інших цілісних суб'єктів (сім'я, суспільство, держава). У постановці цієї ідеї закладена суб'єктність людини, тобто її здатність детермінувати власну поведінку. Людина повинна вміти володіти собою, бути прикладом для інших та бути генератором змін навколо себе. Це передбачає те, що людина усвідомлює, що вона є «хтось», що у неї є своя власна мета. Цей етап - складний, що вимагає від людини координації всіх фізичних і духовних зусиль.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі на основі одержаних наукових та практичних результатів вирішено поставлене наукове завдання щодо дослідження філософсько-правових аспектів детермінантів поведінки людини, її ціннісно-смыслових основ і соціокультурних чинників. Вирішенню постановленого в дисертації завдання сприяли філософські, загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, за допомогою яких обґрунтовано достовірні результати, що мають якісні та кількісні показники детермінантів поведінки людини.

1. Поведінку людини визначено як багаторівневе системно-структурне утворення, що проявляється через дії, вчинки і діяння. Доведено, що поведінка набуває соціального характеру, коли відбувається складне перетворення внутрішнього стану людини (потреб, інтересів, мотивів, цілей) у зовнішні прояви, які відображають позицію людини по відношенню до інших людей, суспільства, його цінностей, норм, сформованої ситуації і обставинам. Розглянуто, що в діях виражається поведінка людини. У них міститься довільність і цілеспрямованість, будь-якої людини. Дії характеризуються активністю та спонтанністю. Вчинки відображають індивідуальність людини, на них здатна певна частина людей, що реалізує моральні установки. Вчинення злочину свідчить про процес морального падіння лю-

дини, втрати нею людського через страх і моральну деградацію. До злочинних діянь схильна людина, яка не тільки не визнає в «іншому» людини, а й відчужує власну людяність. Доведено, що людина, яка втратила здатність осмислювати, оцінювати наслідки деструктивних дій, відповідальність за власні дії, стає загрозливим чинником для суспільства.

2. Розкрито значимість соціорегулятивної системи, яка керує поведінкою людини через безпосередній механізм - впорядковані та регламентуючі правила дій. Досягається це за допомогою ритуалів, звичаїв, традицій, які закріплюють загальноприйняті соціальні практики. Однак сьогодні вони мають тенденції обмежуватися корпоративними, сімейними та ін. межами. До специфічного типу регуляції поведінки людей належить мораль. Хоча моральна поведінка сучасної людини все частіше ґрунтується не на абсолютних нормах, а реалізується як розмита, спонтанна і переривчаста лінія. Регулювання поведінки людини мораллю здійснюється за допомогою орієнтації на цінності, які є загальним і вічним чинником життя людини і суспільства, визначають рівень їх розвитку. Визначено, що втрата цінностей веде до руйнування суспільства, деградації людини, тому вони конституують людину її поведінку як способи, форми, орієнтири його існування і самоздійснення. Показано, що цінностям суспільства відповідають соціальні норми. Особливість соціальних норм якраз в тому і полягає, що вони завжди є типовими правилами поведінки, що містять конкретні вимоги суспільства, в яких були, або можуть бути точно визначені обсяг, характер, а також межі можливого і допустимого в поведінці людей, тому вони достатньо динамічні та змінні в порівнянні з цінностями. Одночасно в них містяться мотиви, критерії, оцінки та засоби контролю за поведінкою. Раціональність нормативних вимог легалізує зміну самих норм, отже, і розвиток суспільства.

3. Зазначено, що для правомірної поведінки пріоритетними є морально-етичні чинники (совість, обов'язок, відповідальність, подяка тощо). Правомірну поведінку представлено як поведінка будь-якого суб'єкта (людини, сім'ї, спільноти, держави, суспільства), як по ієрархічній вертикалі, так і по горизонталі рівності.

Вихідним імперативом правомірної поведінки є обов'язкове дотримання норм і правил однієї зі сторін, в той же час виконання цих же норм і правилам, що є важливою умовою і вимогою до іншої сторони.

4. Розглянуто, що в розвитку суспільства є періоди різкого зниження нормативного регулювання поведінки людини. Для 90-х років минулого століття характерним був прояв соціальної аномії, що, безсумніву, призвело до посилення маргіналізації суспільства. Відбувалася дестабілізація і дезорієнтація людей, що сприяло підвищенню рівня поведінкових відхи-

лень, що спровокували негативні наслідки, як для соціально-економічного і духовно-морального, а й правового розвитку суспільства.

5. Вказано, що у умовах сьогодення людина частіше дотримується «девіантної толерантності», згідно якої немає, і не може бути єдино «правильних» видів і форм поведінки. Постмодернізм фактично заперечує явище девіації, вважаючи що «феномен девіації - інтегральне майбутнє суспільства», так як в межах цієї парадигми не передбачено існування будь-яких статичних норм, в тому числі, і поведінкових.

6. Наголошено, що людина, яка перебуває в певному середовищі, відчуває вплив матричних структур середовища, які при будь-яких умовах є не лише детермінантами поведінки, а вони стимулюють поведінкові зміни. Найбільшу значущість має соціокультурна сфера середовища, поряд з природною, технокультурною та інформаційно-комунікаційною, як причина і наслідок поведінкової активності людей. Моделі поведінки в ареалах значної концентрації соціальних відхилень стають основним чинником, який наполегливо, прямо і безпосередньо детермінує поведінку людини. Це позначено як якісний перехід від одиничних, випадкових, що охоплюють певну субкультуру негацій до їх масового поширення. Таким чином, поведінкові відхилення все більше пов'язуються не з певною групою людей, а з повсякденними негаціями мільйонів осіб з різних верств населення. У зв'язку з цим необхідно, в першу чергу, сформувати державну правову політику, яка була б спрямована на зняття соціальної напруги, у тому числі створення умов для розвитку людини, підтримку громадських ініціатив.

7. Сучасна людина, яка сформувалася в епоху науково-технічного та інформаційного прогресу, відрізняється надмірно раціональністю, а тому не приймає духовно-моральну складову особистості, оцінює її як щось ефемерне і надумане, зайве, а тому непотрібне. Такий раціональний тип людини наповнюється бездуховними інтенціями. У її світі, вище замінене нижче, а нижче - вищим. І все ж така людина здатна знайти раціональна і філософську основу для осмислення свого життя, приведення його до впорядкування і гармонії з буттям шляхом саморозвитку. У синергетиці зосереджено все, щоб вийти на розуміння граничних підстав буття людини. Синергетичний підхід дозволяє людині організувати себе і пізнати в різно-образному світі універсальні алгоритми самовдосконалення, саморозвитку.

Запропонована теоретична модель поведінки людини, будучи заснована не на парадигмі «досягнення», а на парадигмі «цінності», здатна стати одним із засобів збереження цілісності та стійкості самої людини і суспільства, а також правової системи. Завдяки взаємодії і солідарності у взаємодії з'являються якісні когнітивні й емоційні матриці поведінки, які інтегрують наміри, цінності, правові норми і забезпечують їх дотримання. Отже, розглядаючи поведінку людини, її пріоритетні чинники і стратегії в багато-

рівневого і багатовимірному методологічному базисі, можемо експлікувати, пояснювати, розуміти, що відбувається і приймати ті чи інші рішення на державному рівні.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

1. Панчишин Р. Самореалізація маргінальної поведінки особистості в умовах демократичного суспільства / Р. Панчишин // Вибори та демократія. – 2011. - № 4. – С. 48-51.

2. Панчишин Р. І. До питання соціалізації особистості: правовий вимір / Р.І. Панчишин // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2011. - № 4. – С. 480-485.

3. Панчишин Р.І. Функції юридичної антропології в розрізі знання про закономірності взаємовідносин права та людського індивіда / Р.І. Панчишин // Проблеми законності. – 2011. - № 116. – С. 242-247.

4. Панчишин Р.І. Концептуальні підходи до розуміння особистості як діалектичного поєднання соціального й індивідуального / Р.І. Панчишин / Jurnalul Juridic National: teorie si practica. – 2015. - № 5. – Том 2. – С. 10-14.

5. Панчишин Р.І. Поняття і зміст поведінки людини: філософсько-правовий аналіз // Журнал східноєвропейського права. – 2016. - № 23. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2016/01/panchyshyn_23.pdf

6. Панчишин Р.І. Ціннісний вимір поведінки людини // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – 2015. - № 4 (48). – С. 155-163.

7. Панчишин Р.І. Роль та значення правового виховання як засобу формування правової поведінки / Р.І. Панчишин // Всеукраїнська науково-практична конференція «Проблеми державотворення та правотворення в Україні» (м. Львів, 17 лютого 2012 року). – Львів: ЛьвДУВС, 2012. - С. 391-393.

8. Панчишин Р.І. Правовий вимір боротьби із протиправною поведінкою в умовах перманентних соціальних реалій / Р.І. Панчишин // Актуальні аспекти підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки: тези звітної наукової конференції факультету громадської безпеки (24 лютого 2012 р.) / за ред. Т.З. Гарасиміва. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – С. 462-464.

9. Панчишин Р.І. Девіантна поведінка як різновид асоціальної поведінки / Р.І. Панчишин // Матеріали звітної науково-практичної конференції факультету з підготовки слідчих (м. Львів, 23 березня 2012 року). – Львів.: ЛьвДУВС, 2012. - С. 266-267.

АНОТАЦІЯ

Панчишин Р. І. Детермінанти поведінки людини: філософсько-правовий вимір. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2017.

У дисертації здійснено комплексне дослідження детермінатів поведінки людини. Розкрито основні теоретико-методологічні підходи щодо дослідження філософсько-правових проблем поведінки людини. Проаналізовано соціокультурні засади та ціннісні орієнтири поведінки людини. З філософсько-правового аспекту розкрито природу девіантної поведінки людини. Проведено детальний аналіз моргогенезису девіантної поведінки людини та вплив соціокультурних негачій на її формування. Обґрунтовано нормативно-аксіологічні основи правомірної поведінки. Досліджено онтологічні засади активної та пасивної поведінки людини. Визначено духовно-моральне самовдосконалення людини як основу формування правомірної поведінки людини.

Ключові слова: людина, поведінка, поведінка людини, девіантна поведінка, правомірна поведінка, правомірність поведінки людини.

АННОТАЦИЯ

Панчишин Р. И. Детерминанты поведения человека: философско-правовое измерение.– На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Национальный университет «Львовская политехника» Министерства образования и науки Украины, Львов, 2017.

В диссертации осуществлено комплексное исследование детерминантов поведения человека. Раскрыты основные теоретико-методологические подходы к исследованию философско-правовых проблем поведения человека. Определено, что поведение современного человека представляет собой биосоциальную, социокультурную и духовно-нравственную особенность индивида, вовлеченного к сложному и разнообразному миру взаимодействий и взаимоотношений с окружающей действительностью. Механизм действия поведенческой системы проанализированы через содержание понятий «потребности», «интересы», «мотивация», «цель», которые составляют систему взаимосвязанных частей, структур или звеньев.

Проанализированы социокультурные основы поведения человека, которые предусматривают рассматривать культуру как регулятивную основу жизнедеятельности человека, определяет характер и направленность всех форм и отраслей повседневной практики, правовых отношений, отношение

к окружающему миру, конкретных видов деятельности, в которых находит свое выражение та или иная система ритуалов, обычаев, традиций, символов и смыслов.

Определено, что ценности имеют способность выступать в качестве ориентаций, мотивов, стимулов, регуляторов поведения людей. Система ценностей тесно соприкасаются и перекликаются с системой правовых норм, выполняя при этом одну и ту же социальную функцию - регулирование поведения людей, хотя выполняют ее по-разному.

С философско-правового аспекта раскрыто природу девиантного поведения человека. Проведен детальный анализ девиантного поведения человека и влияние социокультурных негаций на ее формирование. Указано, что момент перехода от одного типа общества к другому не происходит без нарушения непрерывности - общество оказывается временно неспособным эффективно воздействовать на человека. При нестабильности общественного развития, разрушении нормативного порядка происходит дезориентация людей, способствует повышению уровня поведенческих отклонений (девиантное поведение). Констатировано, что нарушение нормы сегодня - это уже вполне «нормальное» явление. В каждой норме заложена возможность ее нарушения.

Обоснованно нормативно-аксиологические основы правомерного поведения. Исследована онтологические основы активной и пассивной поведения человека.

Определены духовно-нравственное самосовершенствование человека как основу формирования правомерного поведения человека. Раскрыто духовно-нравственное самосовершенствование человека как направленность не конкретного человека, а как сложной целостной системы, составляющей основу других целостных субъектов (семья, общество, государство). В постановке этой идеи заложена субъектность человека, то есть ее способность детерминировать собственное поведение. Человек должен уметь владеть собой, быть примером для других и быть генератором изменений вокруг себя. Это предполагает, что человек осознает, что она является «кто-то», что у нее есть своя собственная цель. Этот этап - сложный, требующий от человека координации всех физических и духовных сил.

Ключевые слова: человек, поведение, поведение человека, девиантное поведение, правомерное поведение, правомерность поведения человека.

SUMMARY

Panchyshyn R. I. The determinants of human behavior: a philosophical and legal aspects.— Printed as a manuscript.

The thesis for a scientific degree of Candidate of Law in specialization 12.00.12 – Philosophy of Law.— Lviv Polytechnic National University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2017.

The thesis presents a comprehensive study of the determinants of human behavior. The basic theoretical and methodological approaches to the study of philosophical and legal problems of human behavior. Analyzed the socio-cultural background and value orientations behavior, made general theoretical analysis of legal education. On the philosophical and legal aspects disclosed deviknnoyi nature of human behavior. The detailed analysis morhohenezysu deviatnoyi human behavior and the impact sotsiokultrnyh nehatsiy its formation. Grounded normative axiological foundations of lawful behavior. Investigated the ontological principles of active and passive behavior. Determined spiritual and moral self-perfection of man as the basis for the formation of lawful behavior.

Keywords: man, behavior, human behavior, deviant behavior, good behavior, the legitimacy of human behavior.

Підписано до друку 16.05.2017 р.
Формат 60×84/16.
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 0,9.
Зам. № 180. Наклад 100 пр.

Видавництво «ПАІС»
Реєстраційне свідоцтво ДК № 3173 від 23 квітня 2008 р.
вул. Гребінки 5, оф. 1, м. Львів, 79007
тел.: (032) 255-49-00, (032) 261-24-15
e-mail: pais.druk@gmail.com; <http://www.pais.com.ua>